
EEN NIEUW MUSEUM IN UTRECHT

RIJKSMUSEUM HET CATHARIJNECONVENT

Nederland is niet rijk aan kerkelijke musea maar tot voor kort was er toch nog altijd een tiental. Kwalitatief zijn het vaak hoogstaande kollekties van internationale vermaardheid. En „internationaal” staat hier dan tegenover „nationaal”, want het is opvallend hoe vaak vreemdelingen eerder deze musea weten te vinden dan de Nederlanders zelf.

De verschillende partners

Met de oprichting van het Rijksmuseum Het Catharijneconvent te Utrecht zijn drie van deze kerkelijke verzamelingen, drie keurkollekties, samengebracht in één groot museumcomplex.

Het Aartsbisschoppelijk Museum in Utrecht, opgericht in 1862 door de speurneus kapelaan Van Heukelum en zijn goede vriend de aartsbisschop mgr. A. I. Schaeppman (neef van de beroemde staatsman), was de bekendste verzameling. Eerder ondergebracht in het Huis Loenersloot, Nieuwegracht 20, verhuisde het in 1921 naar het Agnietenklooster naast de Utrechtse Nicolaaskerk. Daar vond het tezamen met de kollektie van de stad Utrecht en die van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap onderdak in het met nieuwbouw uitgebreide nonnenklooster. Vanwege deze bundeling van musea kreeg dit complex de naam „Centraal Museum”.

Uit de ter beschikking staande ruimte groeide het Aartsbisschoppelijk Museum gedurende een halve eeuw al heel snel, maar van enig soelaas in deze krappe toestand was geen sprake.

Een in wezen gelijklopend verhaal valt te vertellen over het Bisschoppelijk Museum te Haarlem. Het ontstond ca. 1870 en dankt zijn basiskollektie aan de speurzin van de bisdomsecretaris J. J. Graaf. Het vond na veel troubles onderdak in een woonhuis aan de Haarlemse Jansstraat. Ook hier een uitdijende verzameling die op den duur grotendeels voor het publiek niet te bezichtigen was, omdat zich op den duur meer museumvoorwerpen in het volgestouwde depot dan in de museumruimten zelf bevonden.

De derde van deze trits is het Oud-Katholiek Museum uit de Mariahoek te Utrecht. Ook van dit museum, weliswaar veel later dan de beide vorige opgericht, nl. in 1928, mag gezegd worden dat het een superieure verzameling kerkelijke kunst bevat. Maar deze kollektie kwam niet zo zeer tot stand omdat kunstlievende geestelijken tijdens vormreizen pastoriezolders afschuimden en sacristiekasten overhoop haalden. Bij de Oud-Katholieken verliep het kollektioneren van

voorwerpen van geschiedenis en kunst anders. Toen in 1723 een deel van de geestelijkheid van de Hollandse Zending zich losmaakte van het gezag van de paus van Rome, bevond zich in de kerken van deze geestelijken een uitgelezen kunstpatrimonium. In 1928 ontstond uit de behoefte dit kunstbezit veiliger op te bergen de stichting van het Oud-Katholiek Museum.

Het samengaan

Plannen om een aantal kerkelijke musea onder te brengen in één museum waren niet nieuw. Vooral in de jaren vlak na de oorlog en in het begin van de jaren zestig werd daarover in brede kring gediscussieerd. Evenwel zonder tastbaar resultaat.

Toen in 1966 en 1967 de plannen om deze drie musea samen te voegen duidelijker vorm kregen, bleek het rijk zich voor dit samengaan te interesseren. Tevens bleek de staat bereid de exploitatie van deze verbintenissen voor zijn rekening te nemen, als aan een aantal voorwaarden zou worden voldaan. Een van deze voorwaarden was dat het rijk zich op geen enkele wijze vereenzelvigd wenste te zien met één van de vele christelijke kerkgenootschappen die er in Nederland zijn.

De staat wenste dat het nieuw te construeren museum alle christelijke kerken in Nederland aan bod zou laten komen. Met name zou een deel van het museum gewijd moeten zijn aan de reformatie en haar kerkgenootschappen.

Om aan deze alleszins gerechtvaardigde eis te voldoen ging het Aartsbisschoppelijk Museum zijn aankoopbeleid vooral op reformatorische stukken richten. Vervolgens werd in 1974 de Stichting Protestantse Kerkelijke Kunst in het leven geroepen. In deze stichting zijn vertegenwoordigd de Algemene Doopsgezinde Sociëteit, de Evangelisch Lutherse Kerk, de Nederlands Hervormde Kerk, de Remonstrantse Broederschap en de Gereformeerde Kerken. Hoewel de taak van beide allerminst eenvoudig zou zijn - zet in deze tijd, die zo belust is op antiek, maar eens een nieuwe kollektie op poten die teruggaat tot de dagen van Luther en Calvin - togen zij toch met groot elan aan het werk.

Bestond er vooral in het begin binnen de reformatorische kerken een schroom voor een museum en een eigen protestantse verzameling met kerkelijke kunst, allengs groeide er toch een vertrouwdheid met de gedachte aan een museum en kwamen er van kerkeraden, predikanten en particulieren schenkingen en bruiklenen los.

Maar waarom een rijksmuseum opgericht en niet een particulier museum?

Kort en bondig: de staat wilde het lofwaardig initiatief overnemen om te komen tot een museum dat de geschiedenis van ons land, zoals het Scheepvaartmuseum een beeld zou gaan brengen.

Het Rijksmuseum Het Catharijneconvent zou dus geen kunstmuseum maar een historisch museum worden. Zoals in het Rijksmuseum te Amsterdam o.a. een beeld wordt gegeven van de vaderlandse geschiedenis van ons land, zoals het Scheepvaartmuseum een beeld geeft van de Nederlandsche scheepvaart, zoals het Openluchtmuseum in Arnhem het leven op het Nederlandse platteland laat zien, zoals het Rijksmuseum Meermann-Westreenianum de geschiedenis van het Nederlandse boek toelicht, zo haalt het Rijksmuseum Het Catharijneconvent de godsdienstige en kerkelijke geschiedenis van ons volk voor het voetlicht.

Geschiedenis en kunst

Het Rijksmuseum Het Catharijneconvent is geen kunstmuseum maar een historisch museum. Deze zin verdient enige uitleg.

De vier kollekties, uitgebreid met een aantal bruiklenen van andere musea, instellingen, stichtingen, particulieren en van het Rijk gaan gezamenlijk een beeld geven van de geschiedenis van het christendom in Nederland.

In chronologische volgorde wordt dus de bezoekers verteld hoe de Nederlandse gebieden door Frankische en Ierse monniken gekerstend zijn, hoe dit gekerstende moeras in cultuur wordt gebracht en Utrecht de zetel wordt van een rijksbisschop waarop de keizer van het Heilige Roomse Rijk kan vertrouwen. Hoe de godsdienst er in de middeleeuwen uitzag: de liturgie, de devoties, de kerkelijke gewaden, boeken en vaten; de religieuze schilder- en beeldhouwkunst, de architectuur, enz. De middeleeuwse kerk aan het einde van de 15de eeuw en de reformatie hier ten lande. Hoe de reformatie er uitzag, eredienst hield en in allerlei stromingen opnieuw maar anders vorm gaat geven aan de samenleving in de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën.

De contra-reformatie die zich wapent tegen de „nieuwe religie“ en die daar op een barokke wijze vorm aan geeft. Het schisma van de Oud-Bisschoppelijke Cleresie in 1723. De Fransen en hun revolutie die godsdienstvrijheid brengt voor alle gezindten. De katholieken en protestanten in de 19de en 20ste eeuw: de vakverenigingen, de politieke partijen, de verzuijing, de omroepen, de ontkerstening. Dan zijn we aangeland in onze eigen dagen.

Om deze „fil rouge“, deze rode draad te bevestigen, is gebruik gemaakt van alles wat het museum als zinvol voor dit geheel kon verzamelen. Wat bijvoorbeeld de grote meesters van de middeleeuwen maakten ter opluistering van de kerken en wat aldus van heinde

en ver bewonderende bezoekers naar het museum trekt, is eigenlijk niet te vergelijken met de produkten van de „heiligenbakker“ uit de Utrechtse Stroosteeg, die als het ware aan de lopende band pijpen beeldjes van Catharina, Maria en Barbara produceerde. Maar beide handwerkslieden zijn in de opstelling van het museum van evengroot belang. Kerkgebouw naast woonvertrek, uniek kunstwerk naast industrieel vervaardigd voorwerp, hoge theologie naast volkse devotie.

Uit dit betoog moet het ook duidelijk geworden zijn dat er in het Catharijneconvent geen afdeling schilderkunst, geen afdeling beeldhouwkunst, geen afdeling kunstnijverheid, enz. te vinden is. Maar dat neemt niet weg dat het museum een uitgelezen kollektie kunstvoorwerpen tentoonstelt. De schilderkunst is vertegenwoordigd met topwerk uit de middeleeuwen, waaronder werk van de Meester van Delft, de Meester van Liesborn, Geertgen tot Sint Jans, Jan van Scorel, Pieter Aartsen en Joachim de Beukelaar.

Uit de 17de eeuw vinden we werken van Abraham Bloemaert, Dirk van Buren, Werner van de Valckert, Claes Moeyaert, Rembrandt van Rijn, Ferdinand Bol, Pieter Saenredam, Thomas de Keyser, Frans Hals en Pieter de Grebber.

De Utrechtse kollektie is rijk aan middeleeuwse beeldhouwkunst waaronder een aantal gerenommeerde meesterwerken. Zonder twijfel valt te zeggen dat deze tot de beste van ons land gerekend mag worden. Naast de vele anonieme meesters is er werk van Meester Arnt en Hendrik Douverman.

De verzameling textilia is kwalitatief en kwantitatief een van de rijkste van Europa. Het museum bezit de enige gaaf bewaard gebleven 12de eeuwse keizersalbe. En de sinds meer dan een eeuw verzamelde middeleeuwse kerkelijke gewaden zijn vaak versierd met ware schilderijtjes van gouddraad en zijde naar ontwerpen van schilders als de Meester van het Bartholomeusaltaar en Jacob Cornelisz. van Oostzanen. De koorkappen en kazuifels laten zien welk een hoogstaand niveau er in de weef- en borduurkunst eeuwenlang bereikt is.

Goud en zilver, alsmede andere metaalwerken zijn met belangwekkende specimina vertegenwoordigd. Voor de katholieke en protestantse eredienst werden in iedere eeuw de beste edelsmeden aan het werk gezet.

Tenslotte verdient vermelding de grote hoeveelheid handschriften en vroege drukken. Door de conservatorisch noodzakelijke voorzieningen te treffen is het mogelijk geworden de uiterst kwetsbare miniaturen uit de rijk verlichte middeleeuwse manuscripten aan de bezoekers te tonen.

In deze opstelling zijn alle objecten niet soort bij soort geplaatst doch ze staan telkens in hun historische kontekst. Door middel van tekstborden, die ieder aangesneden onderwerp in maximaal honderdvijftig woorden uiteenzetten, wordt de bezoeker door het woud van mooi en lelijk, oud en nieuw, zeldzaam en algemeen geleid.

Het gerestaureerde Catharijneconvent. Gezicht op het hoofgebouw, met links van de ingang de refter (beneden), en de ziekenzaal (boven), en rechts het chirurgijnshuis. 1979. (foto: Rijksm. Cath.-conv.)

De behuizing

Het museum vond onderdak in het Catharijneconvent, het 15de eeuwse klooster van de Utrechtse Johannieters. Daarmee is een oude wens, die het Aartsbisdomschoppelijk Museum gedurende anderhalve eeuw koesterde, werkelijkheid geworden voor het nieuwe museum. Als het Rijk het museum zou exploiteren, als de diverse kerkelijke partners hun verzamelingen zouden inbrengen, dan zou de gemeente Utrecht het Catharijneconvent ter beschikking stellen, restaureren en voor museumgebruik geschikt maken. Aldus geschiedde in 1974 en werd voltooid in 1978.

Het museum telt twee gebouwen. Allereerst het Catharijneconvent waarnaar het museum genoemd is. Het convent was een hospitaal, gebouwd in de laatste helft van de 15de en de eerste helft van de 16de eeuw. Tot het eind van de 16de eeuw werd het gedreven door de Johannieters, daarna door de wereldlijke overheid. In de 19de eeuw krijgt het oude klooster militaire bestemmingen, het brandt in 1868 behoorlijk uit, wordt matig opgelapt en huisvest in de 20ste eeuw een aantal musea: het Brandweermuseum, het Goud- en Zilvermuseum, het Klokkenmuseum, het Museum voor Nieuwe Religieuze Kunst en het Museum van Speeldoos tot Pierement. Tevens biedt het convent onderdak aan twee gymnastiekzalen en aan opslagruimten voor de pillen- en poedersfabriek aan de Nieuwegracht.

Het tweede museumgebouw is Nieuwegracht 63, een grachtenhuis dat de aannemer Van Lobrecht in de 17de eeuw renoveert nadat hij het pand gekocht heeft van de Utrechtse Johannieters die hun huizenbezit onder druk van de Calvinistische overheid moesten afstoten. Het pand was laatstelijk in gebruik als kantoor, fabriek en opslagruimte van de Onderlinge Pharmaceutische Groothandel. Het stond, toen deze firma naar het Kanaleneiland verhuisde, leeg, werd gekraakt in de woelige zestiger jaren en in gebruik genomen als „stadhuis” door de Utrechtse provo's van Oranje Vrijstaat.

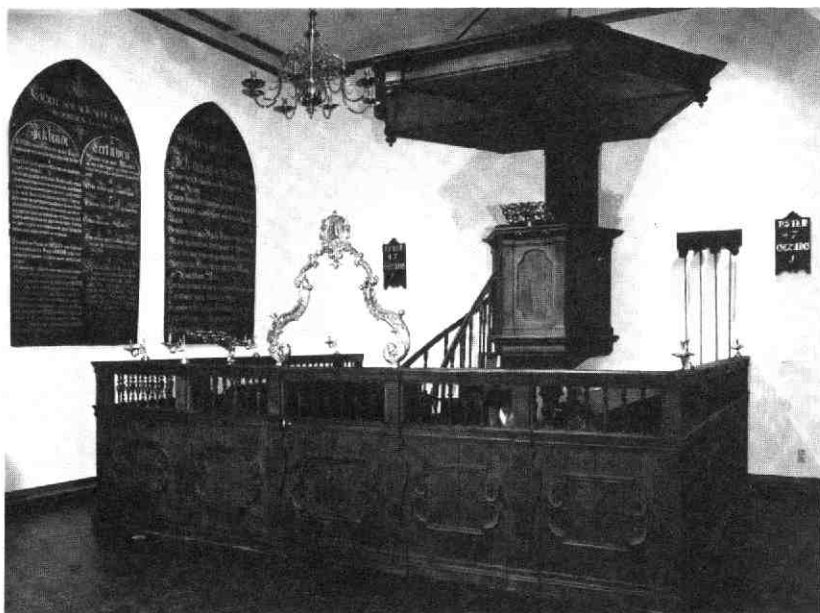
Bij de inrichting van het complex is - uiteraard - rekening gehouden met de sfeer en de mogelijkheden van de gebouwen. Zo vindt de bezoeker de vroege geschiedenisperiodes en alle textiel in de kelderverdieping, de middeleeuwen en een deel van de 16de en 17de eeuw vindt hij in de kloostergebouwen. Het andere deel van de 17de eeuw en wat daarop volgt tot en met de 20ste eeuw is ondergebracht in het gerestaureerde en deels nieuwgebouwde grachtenhuis. Eveneens in het grachtenhuis bevinden zich het restaurant, de projectiezaal, de bibliotheek en de kantoren van de medewerkers. De werkplaatsen vonden onderdak in de verbouwde gymnastiekzaal, Zuilenstraat 8.

Educatieve begeleiding

Vijftien eeuwen christendom in Nederland zien de meeste bezoekers waarschijnlijk graag wat nader toegelicht. Op meerdere manieren wordt deze toelichting gegeven. Allereerst de tekstuele begeleiding. In de expositie wordt ieder nieuw thema ingeleid of toegelicht door middel van één of soms meerdere tekstborden. Gestreefd is op deze tekstborden naar de grootst mogelijke eenvoud: de materie zal in veel gevallen waarschijnlijk al gecompliceerd genoeg zijn. Met de huidige ontkerstening van Nederland is menig onderwerp dat op grond van de historie moet worden aangesneden, voor heel wat Nederlanders hoewel inheems toch exotisch.

De tekstborden brengen teksten met een maximum van honderdvijftig woorden. Het niveau van het taalgebruik is afgestemd op wat een gemiddelde middelbare scholier zou moeten kunnen begrijpen. Niet altijd was het mogelijk in een dergelijk beknopt bestek vaktermen te vermijden. Deze zijn daarom als ze voorkomen, met een ° aangegeven. Ze kunnen worden opgezocht in een lijstje met vreemde woorden, dat ie-

Kansel en dooptuin uit de Ned. Herv. kerk te Wardeer (N.H.) opgesteld op de eerste verdieping van Nieuwegracht 63, 1979. (foto: Rijksm. Cath.conv.)

dere bezoeker aan de balie van het museum wordt uitgereikt.

Naast deze zuiver verbale begeleiding zijn er ook geïllustreerde tekstborden. Deze worden toegepast als het onderhavige thema beter met een plaatje dan met een praatje kan worden toegelicht. Voorbeelden zijn landkaarten, statistieken en onderwerpen als liturgische kleding. Bij deze illustratie is meestal uitgegaan van authentiek materiaal dat op grafische wijze verwerkt is.

Zoals in ieder museum gebruikelijk, zijn ook de voorwerpen van toelichtende teksten voorzien. Nu eens beperkt zich deze informatie tot de meest gebruikelijke: titel van het werk, kunstenaar, jaar van ontstaan, inventarisnummer.

Een andere maal wordt er detailinformatie aan toegevoegd. Alle tekstborden tijdens een bezoek aan het museum te lezen, is een onmogelijkheid. Daarom is er een boekwerk samengesteld, dat rijk geïllustreerd met karakteristieke voorwerpen, al deze teksten bevat. *Tekst en uitleg* is de titel van dit boek.

Tenslotte ligt het in de bedoeling naast de themateksten nog vouwbladen te vervaardigen die gratis op de zalen te verkrijgen zullen zijn. Ze diepen de themateksten uit en betrekken de voorwerpen daarin.

Ook met audiovisuele middelen is getracht informatie te verschaffen. Er zijn drie diaprogramma's vervaardigd door studenten van het Kunsthistorisch Instituut van de Utrechtse universiteit. Deze programma's behandelen respectievelijk de kerstening van Nederland en de middeleeuwen; vervolgens de reformatie, de 17de en 18de eeuw, en tenslotte de 19de en 20ste

eeuw. Ze duren ongeveer een kwartier en kunnen in de projectiezaal vertoond worden.

In de opstelling zelf bevinden zich videorecorders. Deze geven in een minuut of tien een programma over één bepaald onderwerp. Door een druk op de knop kan de geïnteresseerde bezoeker zelf het programma starten. Een aantal voorwerpen dat in het programma voorkomt, staat zo veel mogelijk in de omgeving van het videoapparaat geëxposeerd.

Met deze verbale en audiovisuele begeleiding is getracht iedere bezoeker die begeleiding te geven, die op prijs wordt gesteld.

Zaterdag 9 juni is het Rijksmuseum Het Catharijneconvent door Hare Majesteit de Koningin geopend. Als openingshandeling luidde de koningin een klokje, dat speciaal voor deze gelegenheid gegoten werd door Petit & Fritsen uit Aarle-Rixtel. Op het klokje vertelt een chronogram:

Met pLechtlg geLVI opent koningIn jVLIana
Dlt CatharInneConVent op 9 jVnl

Het kleppen van de museumklok werd overgenomen door de grote klok van de Catharinakerk, de kathedraal. Op dit signaal begonnen de klokken van de Domtoren te beieren. Aldus deelden Rijk, stad en kerk ieder mede dat Utrecht een nieuw museum rijker is.